

Vlaanderen
is erfgoed

Beschermingsdossier

Duitse bunkers 'Südabschnitt' uit de
Eerste Wereldoorlog in kasteelpark 'Bel
Air' in Willebroek (Blaasveld)

Monument

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

Beschermingsdossier:

Duitse bunkers 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog in kasteelpark 'Bel Air', Willebroek (Blaasveld), Mechelsesteenweg zonder nummer – monument

INHOUDELIJK DOSSIER

Dossiernummer: 4.001/12040/102.1

Hannelore Decoodt

20/09/2018

INHOUDSTAFEL

1.	Beschrijvend gedeelte	4
1.1.	Situering	4
1.2.	Historisch overzicht	4
1.2.1.	Uitbouw en val van het <i>nationaal reduit</i>	4
1.2.2.	De <i>Südabschnitt</i> : enkele krachtlijnen.....	7
1.2.3.	Het kasteelpark <i>Bel Air</i>	8
1.2.4.	De bunkers na de Eerste Wereldoorlog.....	10
1.3.	Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken.....	11
	Bunker 1: Geschutsbunker (type VIII)	11
	Bunker 2: Artillerieobservatiepost (type XIV).....	11
	Bunker 3: Geschutsbunker (type VIII)	12
	Bunker 4: Infanterieobservatiepost (type IX).....	12
1.4.	Fysieke toestand van het onroerend goed	12
2.	Evaluerend gedeelte	13
2.1.	Evaluatie van de erfgoedwaarden	13
2.1.1.	Historische waarde	13
2.1.2.	Architecturale waarde	13
2.1.3.	Archeologische waarde	14
2.1.4.	Technische waarde	14
2.1.5.	Culturele waarde.....	14
2.2.	Motivering van het type bescherming.....	14
2.3.	Motivering van de afbakening van de bescherming	15
2.4.	Juridische toestand.....	15
2.4.1.	Onroerend Erfgoed:	15
2.4.2.	Ruimtelijke Ordening:	15
3.	Beheersvisie	15
3.1.	Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed	15
3.2.	Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed.....	16
3.3.	Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed.....	16
4.	Bronnen	16
5.	Bijlagen bij het inhoudelijk dossier	17
5.1.	Omgevingsplan bij de bescherming	17
5.2.	Fotobijlage	17
5.3.	Documentatie	18
5.4.	Criterionota	18

Beschermingsdossier: Duitse bunkers 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog in kasteelpark 'Bel Air' in Willebroek (Blaasveld), monument

1. BESCHRIJVEND GEDEELTE

Dit beschermingsdossier maakt deel uit van het thematisch beschermingspakket 'Duitse bunkers 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog', dat op zijn beurt kadert in de reeks beschermingsdossiers van het erfgoed van beide wereldoorlogen in Vlaanderen. De 'Südabschnitt' is één van de bunkerstellingen van de 'Stellung Antwerpen' die onderzocht wordt op erfgoedwaarden. Meer duiding over het beschermingspakket is terug te vinden in het document Bijlage 5.4. Criterianota. Bunkers van de Stellung Antwerpen en de Turnhoutkanalstellung (Eerste Wereldoorlog).

1.1. Situering

Dit beschermingsdossier betreft vijf bunkers in het gemeentelijk park *Bel Air* in Blaasveld bij Willebroek. Het voormalige kasteel *Bel Air* ligt op adres Mechelsesteenweg 102. Het park wordt aan westelijke zijde afgebakend door de Zwarte Beek. Dit openbaar park kan via verschillende toegangen vanaf de Mechelsesteenweg en vanaf de Molenweg betreden worden.

Een ensemble van vier bunkers – twee geschutsbunkers en twee observatieposten – situeert zich in het zuidelijk deel van het park. Drie van de vier bunkers liggen meer bepaald ten zuiden van de vijver, ten westen van het voetbalplein en ten oosten van de Zwarte Beek. De meest westelijke bunker, een geschutsbunker, ligt net ten oosten van de Zwarte Beek, grotendeels onder het wandelpad. Op 40 meter ten oosten van deze geschutsbunker, eveneens grotendeels onder een berg aarde, ligt een andere geschutsbunker, die nu ingericht is als vleermuizenschuilplaats. Op 15 meter ten zuiden van deze bunker, net ten zuiden van het huidige wandelpad, ligt een artillerieobservatiepost die eveneens is ingericht als vleermuizenschuilplaats. De vierde bunker, een kleine observatiepost, ligt net ten oosten van de vijver, volledig onder een berg aarde.

Op 100 meter ten oosten van deze kleine observatiepost, in een bosje op 25 meter ten zuidoosten van het kasteel, ligt de vijfde bunker. Dit betreft een manschappenonderkomen, dat eveneens is ingericht als vleermuizenschuilplaats.

1.2. Historisch overzicht

Dit dossier omvat vijf bunkers, die deel uitmaakten van de *Südabschnitt*. Deze Duitse verdedigingslinie werd in 1916-1917 aangelegd op de buitenste fortengordel rond Antwerpen, die aan het begin van de Eerste Wereldoorlog als hoofdweerstandstelling fungeerde.

1.2.1. Uitbouw en val van het *nationaal reduit*

1.2.1.1. De hoofdweerstandstelling in de Vierde Sector

Antwerpen, dat diende te fungeren als *nationaal reduit*, was tegen de Eerste Wereldoorlog als *versterkte stelling* uitgebouwd (1). Vooral de veiligheidsomwalling met de zogenaamde *Brialmontforten* en de hoofdweerstandstelling met de forten en schansen van de buitenlinie dienden de stad tegen de zwaarste vijandelijke artillerie te beschermen. Een fort vormde hierbij een steunpunt in een verdedigingslinie, die in geval van oorlog nog verder diende uitgewerkt te worden met nauwkeurig geplande veldwerken zoals loopgraven, draadversperringen en artilleriestellingen (2).

¹ Met *nationaal reduit* werd het toevluchtsoord voor regering en leger bedoeld in geval van overmacht. In die vesting moest het leger lang genoeg actief weerstand kunnen bieden om de grote mogendheden – die borg stonden voor de Belgische onafhankelijkheid – de tijd te geven om een diplomatieke of militaire oplossing uit te werken die het voortbestaan van België zou verzekeren. Zie ook de criterianota, die als bijlage 5.4. toegevoegd is aan dit dossier, pp. 10.

² Legroux B. 2005, 56, 126.

Beschermingsdossier: Duitse bunkers 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog in kasteelpark 'Bel Air' in Willebroek (Blaasveld), monument

De hoofdweerstandstelling, 94 kilometer lang, liep in een wijde omtrek rond Antwerpen. In principe werd er om de vier à vijf kilometer een fort voorzien, met in het interval tussenin een schans. 23 forten en schansen waren pas aan het begin van de 20ste eeuw opgetrokken. Veel forten waren bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog nog niet volledig afgewerkt of op onvoldoende wijze uitgerust met wapening, elektriciteits- en telefoonvoorzieningen (3).

In Klein-Brabant – tussen de Rupel/Dijle in het oosten en de Scheldepolders in het westen – had het Belgische leger de Vierde Sector ingericht. Klein-Brabant vormde namelijk een bruggenhoofd op de rechter Scheldeoever, ten zuidwesten van Antwerpen (4). In deze sector waren drie forten en twee schansen opgetrokken (5). Met deze permanente verdedigingswerken konden de brugovergangen van Temse en Boom beschermd worden, evenals een deel van de spoorlijnen Mechelen–Terneuzen en Antwerpen–Dendermonde en het spoorwegknooppunt in Puurs. De drie forten – Bornem, Liezele en Breendonk – waren pantserforten van de tweede orde, opgetrokken uit ongewapend beton (6).

Op acht kilometer ten oosten van fort van Breendonk lag het fort van Walem. Tussen beide forten werd de Heindonkinundatie voorzien, begrensd door het kanaal van Willebroek, de Rupel en de Dijle. Tussen beide forten in werd er bijgevolg geen permanent verdedigingswerk uitgebouwd.

1.2.1.2. Belgische veldversterkingen tijdens de eerste twee oorlogsmoanden

Vanaf de mobilisatie begin augustus 1914 tot aan de Duitse aanvallen met zware artillerie op de vesting Antwerpen vanaf eind september 1914 werd er druk gewerkt aan de afwerking van de forten en de uitbouw van de veldversterkingen in de intervallen: op ongeveer 150 meter achter de forten en schansen en in de intervallen ertussen werden loopgraven gegraven, voorzien van schuilplaatsen en artilleriestellingen, en beschermd door draadversperringen, geïmproviseerde blokkades en wegversperringen (7). De loopgraven bestonden uit korte stukken rechtlijnige loopgraven met borstwering maar zonder rugdekking (*parados*). Enkele honderden meters achter deze verdedigingslijn was vaak een opvanglijn met loopgraven voorzien, terwijl enkele honderden meters vóór de verdedigingslijn een veiligheidslijn was opgesteld met kleinere voorposten of grote wachten.

Midden augustus 1914 werd begonnen met de bouw van ondergrondse schuilplaatsen, op ongeveer 200 meter achter de eerste gevechtsstellingen (8). Met een geplande tweede linie met schuilplaatsen, 600 meter achter de eerste loopgrachten, is men nooit begonnen. Achter de werken werd een 'strategische' spoorlijn aangelegd, waarop enkele pantserreinen zouden rijden (9).

Het schootsveld werd vrijgemaakt, ook buiten de voorziene zones met militaire erfdiensbaarheden (10): aanvankelijk beperkte dit zich tot het rooien van bomen, maar

³ Gils R. 2006, 34.

⁴ Van Riet M. 2004, 8.

⁵ Naar aanleiding van een nieuwe indeling werd de regio Klein-Brabant, dat aanvankelijk werd aangeduid als de derde sector, vanaf april 1913 omgedoopt tot de vierde sector. Zie Van Riet M. 2004, 25.

⁶ Met een pantserfort wordt bedoeld dat het fort voorzien was van artillerie onder koepel. Forten van de eerste orde lagen in de verwachte aanvalzone en waren bijgevolg uitgerust met meer geschutstukken voor actie op grote afstand. Het fort van Bornem kent een asymmetrisch grondplan, vanwege zijn ligging ten opzichte van de Schelde. De 12 schansen of *redoutes* van de buitenlinie hebben allen eenzelfde ontwerp en dienden vooral om het interval van vijf kilometer tussen de forten te helpen overbruggen, hoofdzakelijk met hun traditorebatterij. Uit Legroux B. 2005, 57, 128; Van Riet M. 2004, 9, Van Gils R. 2006, 55-57.

⁷ Van Riet M. 2004, 33; Legroux B. 2005, 182; Gheyle W. e.a. 2016, 35-36.

⁸ Van Riet M. 2004, 47, 54.

⁹ Van Gils R. 2006, 61.

¹⁰ Rond de forten en schansen was telkens een zone met krijgsveldbaarheden afgebakend tot op een afstand van 585 meter. In deze zone mocht niet gebouwd worden zonder toelating van de militaire overheid. Bestaande

Beschermingsdossier: Duitse bunkers 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog in kasteelpark 'Bel Air' in Willebroek (Blaasveld), monument

al gauw werden heel wat gebouwen neergehaald of in brand gestoken. Voor wat Blaasveld betreft, is er sprake van de vernietiging van 129 woningen (11). Ook kastelen ontsnapten niet: zo werd het kasteel *Ten Berg* van burgemeester Ludovic Lefebvre volledig afgebrand.

De inundatiezone bij Heindonk werd in augustus 1914 onder water gezet via de Krammesluis (12). Aanvankelijk was de uitbouw van een bruggenhoofd ten oosten van het kanaal van Willebroek niet voorzien (13). In het centrum van de Vierde Sector, vooral in de omgeving van Fort Liezele en Schans Puurs, werd vanaf 19 augustus gepoogd om de zone rond de Vliet en de Molenbeek te laten overstromen. De inundatie van de Vliet verliep moeizaam door een zwak getij.

Veel van deze werken werd uitgevoerd door opgeëiste lokale arbeiders. Uit documenten, teruggevonden in het gemeentearchief van Willebroek blijkt bijvoorbeeld dat vanaf 3 augustus 1914 lokale arbeidskrachten, waaronder werknemers van het bedrijf *De Naeyer* de Belgische genie dienden te helpen bij de aanleg van versterkingen en het vrijmaken van het schootsveld (14).

1.2.1.3. Het bruggenhoofd Blaasveld

Zoals hoger beschreven werd de inundatiezone bij Heindonk in augustus 1914 onder water gezet via de Krammesluis en was er geen specifiek verdedigingsplan voor het bruggenhoofd Blaasveld, tussen het kanaal van Willebroek en de inundatiezone, niet voorzien.

Tussen de oostelijke oever van het kanaal, op ongeveer 200 meter ten noorden van de sluis tot aan de inundatiezone aan de overzijde van de Mechelsesteenweg, ter hoogte van kasteel *Bel Air*, werden opeenvolgende loopgraven aangelegd in een gebogen lijn (15). Daarvóór, net ten zuiden van deze loopgraven werd een dubbele rij draadversperringen aangelegd, met inbegrip van een gemineerde zone. Gebouwen tot op 600 meter vóór deze stelling werden gesloopt.

Er werd eveneens een vooruitgeschoven positie voorzien tussen het dorp van Heffen en het kanaal van Willebroek. Hiertoe werden loopgraven gegraven tussen het zuidelijk punt van de inundatie tot aan grenspaal 24.500 langs het kanaal. Verder werden er in het bruggenhoofd Blaasveld onder meer nog artillerie- en mitrailleurposities voorzien.

1.2.1.4. De val van het nationaal reduit

De forten hadden op 4 september 1914 een eerste Duitse aanval met licht geschut 'gemakkelijk' afgeslagen (16). Vanaf 28 september 1914 werden de forten van de hoofdweerstandstelling met zware Duitse belegeringsartillerie beschoten (17). Vooral de werken tussen Fort Walem en Fort Kessel kregen het erg te verduren: de zwaarste Duitse batterijen schoten de forten *sturmreif*. Daarop viel de Duitse infanterie, ondersteund door genietroepen, zowel de forten als de intervallen aan (18). De hoofdweerstandstelling was doorbroken. Na de val van de Netelijn trok het gros van het Belgisch veldleger zich in de

gebouwen konden in oorlogstijd platgelegd worden, wat ook is gebeurd. Nieuwe constructies mochten alleen in hout opgetrokken worden: dit zijn de zogenaamde *servitutenwoningen*. Zie Van Gils R. 2006, 31.

¹¹ Blaasveld tijdens "De Grote Oorlog", <http://www.willebroek.be/nl/775/content/4465/blaasveld-tijdens-de-grote-oorlog.html>.

¹² Van Riet M. 2004, 37-40. Zie ook Koninklijk Legermuseum Brussel, Fonds ex-CDH, 4679: E.M.G.A. Section D, *Position Fortifiée d'Anvers. Organisation du 4e Secteur, Copie du travail fait par le C. Ct. Van Yperzeele en 1920.*

¹³ Men was er vanuit gegaan dat de traditorebatterij van het fort Breendonk deze zone voldoende zou dekken.

¹⁴ Van Hollebeeke Y. 2013, 35-37.

¹⁵ Zie bijlage 5.2. Documentatie, illustratie 1.

¹⁶ <http://www.fortliezele.be/>. Voor een uitgebreid relaas, zie Van Riet M. 2004, 61-69.

¹⁷ Legroux B. 2005, 182-185.

¹⁸ Gils R. 2006, 66-68.

Beschermingsdossier: Duitse bunkers 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog in kasteelpark 'Bel Air' in Willebroek (Blaasveld), monument

nacht van 6 op 7 oktober terug. Ook de intervaltroepen vertrokken. De resterende forten van de buitenlinie stonden er voortaan alleen voor.

In de Vierde Sector werd vooral het fort van Breendonk beschoten met zware artillerie (19). Het fort was in principe bestand tegen projectielen van 28 cm. Er werden 563 schoten met 30,5 cm granaten op het fort afgevuurd, maar geen enkel gewelf van het fort raakte hierbij doorboord. Op 8 oktober gaf het fort zich over. Op 10 oktober volgde de capitulatie van Fort Liezele, Fort Bornem en Schans Puurs. Het *nationaal réduit* viel die dag.

1.2.2. De *Südabschnitt*: enkele krachtlijnen.

De *Südabschnitt* is een Duitse bunkerlinie uit de Eerste Wereldoorlog, die werd aangelegd als onderdeel van de *Stellung Antwerpen* (20). Deze bunkerlinie, ongeveer 15 kilometer lang, was meer bepaald ten zuiden van Antwerpen opgetrokken, tussen de Kloosterstraat in Bornem en Blaasveld (Willebroek). De *Südabschnitt* werd aangelegd in de voormalige Belgische Vierde Sector uit 1914, tussen twee zones die werden geïnundeerd, met name de inundatiezone van de Scheldepolders in Bornem en die van Heindonk in Willebroek. In deze inundatiezones werden geen bijkomende versterkingen aangelegd.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog bestond het gebied tussen beide inundatiezones uit een vrij open en vlak terrein. Bij de aanleg van de bunkerstelling onder leiding van de *Kaiserliche Fortifikation Antwerpen* werd gebruik gemaakt van Belgische loopgraven en stellingen uit 1914, die waren aangelegd op de verdedigingslijn van Belgische forten en schansen: Fort Bornem, Schans Puurs, Fort Liezele, Schans Letterheide en Fort Breendonk. De Belgische loopgraven werden in 1916-1917 door de Duitsers aangepast en heraangelegd tot een aaneengesloten loopgravenstelsel (21). De Duitse loopgraven waren veel zwaarder uitgebouwd, met borst- en rugwering en regelmatige traversen. Op de bewaarde luchtfoto's zijn de aaneengesloten loopgraven met traversen op regelmatige afstand duidelijk zichtbaar. Daarnaast werden nog nieuwe loopgraven aangelegd. Enkele Belgische bunkers werden door de Duitsers hergebruikt, zelfs afgewerkt.

De *Südabschnitt* bestond vanaf 1917 uit draadversperringen, met daarachter (ten noorden en noordoosten ervan) loopgraven tussen en achter de forten en schansen. In deze loopgraven werden de meeste bunkers opgetrokken. Op bepaalde plaatsen ontdeedde de loopgraaf. Daarachter werden eventueel nog bijkomende loopgraven voorzien, evenals commandoposten voor de infanterie en artillerie. Vermoedelijk was het de bedoeling om deze bijkomende loopgraven aan te leggen eens de stelling effectief bezet werd, tijdens de zogenaamde *Armierung*. Wat gerealiseerd is, betreft dus doorgaans een enkele bunkerlijn, met enkele commandoposten in de diepte. Ook de aanwezige forten en schansen werden als verdedigingswerk in de *Südabschnitt* ingeschakeld. De inundatiezones (Scheldepolders, Vliet, Molenbeek, Heindonk) werden in stand gehouden.

De *Südabschnitt* werd in drie sectoren georganiseerd. Volgens een Belgische naoorlogse inventarisatie zou in deze stelling een totaal van 128 bunkers opgetrokken zijn. De meeste bunkers zijn opgetrokken volgens specifieke ontwerpplannen, die ook elders in de *Stellung Antwerpen* werden toegepast.

¹⁹ S.N., *Geschiedenis* [online], <http://www.breendonk.be>.

²⁰ Informatie overgenomen uit DECOODT H. 2017: *Duitse bunkerlinie Südabschnitt*, te raadplegen op <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/305290>. Voor meer informatie met betrekking tot de *Südabschnitt* en de *Stellung Antwerpen* wordt verwezen naar de bijhorende criterionota, pp. 11-13.

²¹ Gheyle W. e.a. 2016, 35-36.

Beschermingsdossier: Duitse bunkers 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog in kasteelpark 'Bel Air' in Willebroek (Blaasveld), monument

1.2.3. Het kasteelpark *Bel Air*

1.2.3.1. *Kort historisch overzicht van het kasteelpark*

Rond 1810 liet Charles du Trieu, die burgemeester van Blaasveld werd in de periode 1814-1820, een kasteel optrekken tussen de kerk van Blaasveld en de brug van Willebroek, op gronden van de pachthoeve Briart (22). Het kasteel werd als buitenverblijf gebruikt tijdens de zomermaanden en als jachtslot tijdens de wintermaanden. Rond 1865 werd het kasteel verbouwd. De familie de Wargny verkocht het kasteel in 1921 aan de brouwersfamilie Van Den Bogaert uit Willebroek. In 1973 werd het kasteel met bijhorend park verkocht aan de gemeente. Sinds 1975 is het ingericht als cultureel centrum en in 1978 volgden er verbouwingswerken. Het park is openbaar toegankelijk. In het park worden onder meer beeldhouwwerken tentoongesteld.

1.2.3.2. *Het kasteelpark*

Volgens de topografische kaart van 1892 was er op dat moment nog geen sprake van een aangelegd park (23). De kaart toont een strook grasland tussen het kasteel en de Zwarte Beek, terwijl in de noordwestelijke hoek waterpartijen worden aangegeven, waarrond wellicht een parkje was aangelegd. Meer zuidwaarts, parallel met de Zwarte Beek werd een langwerpige waterpartij aangegeven.

Op de topografische kaart van 1932 wordt er een park weergegeven die aan westelijke zijde afgebakend werd door de Zwarte Beek (24). Het park lijkt de omvang van het huidige park te bestrijken en loopt dus vanaf de Mechelsesteenweg tot aan het huidige zuidelijke punt van het park. Er is een uitgebreide padenstructuur aangelegd. In het zuidelijke deel wordt de waterpartij nu meer rechthoekig weergegeven, haaks op de Zwarte Beek.

Wanneer dit park werd aangelegd en wat de oorspronkelijke parkaanleg was, is voornamelijk niet duidelijk. Daar waar de kadastrale legger voor de desbetreffende percelen van het huidige park in 1865 nog spreekt van bouwland, is er vanaf 1898 sprake van *lustgrond*. Het is onduidelijk of dit betekent dat het ganse perceel als *lustgrond* werd aangelegd en hoe dit was vormgegeven. Merkwaardig genoeg wordt de vijver in het zuidelijk deel van het park niet weergegeven op de kadastrale plannen en op afgeleide plannen waarop de inplanting van de bunkers werd ingetekend door het Belgisch leger (25).

Het park zou oorspronkelijk aangelegd zijn als tuin volgens de 19de eeuwse traditie in landschappelijke stijl (26). Het park wordt meer bepaald omschreven als een Engelse landschapstuin waarin zichtassen een belangrijke rol speelden, met vijvers, verschillende tuinkamers en een ijskelder. De voortuin van het kasteel wordt als een 'Franse tuin' omschreven, omwille van de symmetrische aanleg. Een ontwerper van het park is niet gekend. Naar verluidt zijn er later aanpassingen gebeurd, zonder respect voor de oorspronkelijke aanleg (27).

1.2.3.3. *De inplanting van de militaire versterkingen in het kasteelpark 'Bel Air'*

Het is voornamelijk onduidelijk in hoeverre men aan het begin van de oorlog bij de aanleg van de loopgraven en bunkers gebruik maakte van een reeds aanwezige padenstructuur of kunstmatig gemodelleerd reliëf. Een aanlegplan van het park ten tijde van de Eerste Wereldoorlog of luchtfoto's van het kasteelpark uit de Eerste Wereldoorlog zijn niet voorhanden, wel enkele meer algemene loopgravenkaarten.

²² Arren P. 2003, 9-12.

²³ Topografische kaart van België, 23/3, 1892.

²⁴ Topografische kaart van België, 23/3, 1930.

²⁵ Kadasterarchief Antwerpen, Mutatieschetsen en bijhorende mutatiestatuten Willebroek, afdeling IV (Blaasveld), 1975/11, 1931/10, 1928/5, 1921-22/8, 1910/2, 1903/1, 1898/5, 1865/10. Voor intekening door het Belgisch leger, zie bijvoorbeeld Koninklijk Legermuseum Brussel, Fonds QGT 570/4: *Abris-betonnés 13e section. Commune de Blaasveld*, s.d.

²⁶ *Willebroek. Park Bel-Air. Beheerplan. Ontwerpversie mei 2011*, 26-27.

²⁷ Bomen en heesters werden pal op de zichtassen aangeplant.

Beschermingsdossier: Duitse bunkers 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog in kasteelpark 'Bel Air' in Willebroek (Blaasveld), monument

Zoals hoger reeds beschreven had het Belgisch leger in augustus-september 1914 opeenvolgende loopgraven aangelegd in een gebogen lijn tussen het kanaal van Willebroek en het kasteel van de Wargny. Loopgraven II (noordoostelijk) en III (zuidwestelijk), zoals aangeduid op een plannetje van midden september 1914, liepen doorheen de aanpalende gronden van het kasteel (28). Ten opzichte van de andere, rechte loopgraven valt het gebogen verloop van loopgraaf III op. Deze loopgraven waren onder meer uitgerust met mitrailleurpostellingen. Wellicht diende het gebogen verloop van loopgraaf III een verschillend schootsveld voor deze mitrailleurs mogelijk te maken.

Bij de aanleg van de *Südabschnitt* namen de Duitsers het tracé van de Belgische loopgraven min of meer over. Er kan echter niet met zekerheid aangetoond worden dat ook hier, net zoals elders in de *Stellung Antwerpen*, loopgraven als een opeenvolging van halfcirkelvormige traversen werden uitgebouwd. Ook het gebogen verloop van de oude Belgische loopgraaf III werd wellicht overgenomen door de Duitsers (29). In deze boog werden vier bunkers opgetrokken, waarvan twee geschutsbunkers (type VIII) aan de westelijke respectievelijk oostelijke zijde van de boog, elk met een verschillend bereik (zuidwestelijk respectievelijk noordoostelijk). De derde bunker was een artillerieobservatiepost (type XIV), die werd opgetrokken ten zuiden van de oostelijke geschutsbunker. Min of meer op de plaats waar de gebogen loopgraaf aansloot bij de rechte loopgraaf werd een vierde bunker opgetrokken, met name een observatiepost ten behoeve van de infanterie (type IX).

Meer noordoostwaarts langs deze rechte loopgraaf werd nog een manschappenonderkomen (type VI) opgetrokken ter hoogte van het kasteel. Zodoende konden militairen, die in het kasteel vertoefden, bij gevaar snel schuilen in de betonnen constructie.

Ten zuiden van deze loopgraven was een draadhindernis aangelegd.

1.2.3.4. De verschillende bunkertypes

De vijf bunkers in het kasteelpark, allen opgetrokken uit gewapend beton, zijn gebaseerd op een bunkertypologie die ook elders in de *Stellung Antwerpen* werd toegepast (30).

De kleine observatiepost werd op Duitse plannen aangeduid met *IB*, wat staat voor *Infanterie-Beobachter*. In Belgische inventarisaties werd dit type aangeduid met type IX. Dergelijk type was doorgaans ingeplant in de voorste lijn, ten behoeve van de infanterie. De infanteriewaarnemer was verantwoordelijk voor het telefonisch leiden en coördineren van de infanterievuren, zoals zware mitrailleurs. Er komt een type observatiepost voor met pantserplaat en een type zonder pantserplaat maar met een observatiegleuf. Beide types hebben voor de rest dezelfde vorm en afmetingen.

Dit betreft een type met pantserplaat: in het vooruitspringend deel aan de voorzijde van de bunker werd een 4 cm dikke pantserplaat geplaatst, die vooraan gebogen en bovenaan vlak was. In het vlakke deel zat een ronde opening, die met ijzeren platen gedicht kon worden. In het schuine deel van de ijzeren plaat, juist boven de betonnen wand, zat een kleine gleuf. De waarnemer zat op een stoeltje onder een ijzeren plaat, waar de binnenhoogte amper 1,4 meter bedraagt.

De artillerieobservatiepost werd op Duitse plannen aangeduid met *AB*, wat staat voor *Artillerie Beobachter*. In Belgische inventarisaties wordt dit type aangeduid met type XIV. De artilleriewaarnemer was verantwoordelijk voor het aanvragen en leiden van de

²⁸ Zie bijlage 5.2. Documentatie, Illustratie 1.

²⁹ Van Hollebeeke Y. e.a. 2013, 24-27. Zie de Belgische naoorlogse intekening (blauwdruk) van de *Südabschnitt*, terug te vinden in: Koninklijk Legermuseum Brussel, Fonds 185, doos 952. Zie bijlage 5.2. Documentatie, Illustratie 3.

³⁰ Meer uitleg over deze types is terug te vinden in de criterianota, die als bijlage 5.4. is toegevoegd aan dit dossier, pp. 19-22.

Beschermingsdossier: Duitse bunkers 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog in kasteelpark 'Bel Air' in Willebroek (Blaasveld), monument

artillerievuren. Dit type is eveneens terug te vinden in de voorste lijn, maar komt niet zo vaak voor als de kleinere *IB*. Ook dit type observatiepost heeft aan de voorzijde een vooruitspringend deel met een opening, die afgesloten was met een 4 cm dikke ijzeren plaat zoals bij de infanterie-observatiepost. De bijkomende laag beton die de pantserkoepel aan de buitenzijde deels bedekt, is wellicht tijdens de Tweede Wereldoorlog aangebracht.

De twee geschutsbunkers (type VIII) betreffen een type bunker, dat gebouwd was voor Belgische 7,5 cm kanonnen op plaataffuit (31). Deze kanonnen, in principe bedoeld als veldgeschut, waren door de Duitsers verwijderd uit de forten en schansen rond Antwerpen. Op Duitse plannen werd dit type bunkers aangeduid met *ZWSTR*, wat staat voor Zwischenraumstreiche (32). *Zwischenraum* betekent interval of tussenruimte, *Streiche* betekent flank. Deze geschutsbunkers werden vaak per twee opgericht, elk met een andere schietrichting, zoals hier het geval. In de voormuur van dit type bunker zit een schietopening voor het kanon, met ernaast een kleine, naar buiten toe versmallende kijkopening. De schietopening meet aan buitenzijde 100 x 55 cm, terwijl de kijkopening aan de buitenzijde 15 cm breed is. De plaataffuit van het kanon was bevestigd aan de binnenwand van de bunker. De schietopening kon aan de buitenzijde met een ijzeren plaat afgedekt worden.

Het manschappenonderkomen (type VI) betreft een type bunker dat het vaakst voorkomt in de *Stellung Antwerpen*. Op Duitse plannen staat deze bunker aangeduid met *U*, verwijzend naar Unterstand, een manschappenschuilplaats. In een legende bij een kaart van de *Nordabschnitt* wordt dit gespecificeerd als *Unterschlupf für 18 Mann*, een onderkomen voor 18 man (33). Deze *Unterstände* komen zowel in de voorste lijn voor, als een tiental meter achter deze voorste loopgraven. De twee toegangen aan de achterkant van de bunker mondden in de loopgraaf uit.

1.2.4. De bunkers na de Eerste Wereldoorlog

Na de wapenstilstand werden de loopgraven gedempt en draadversperringen verwijderd (34). De bunkers kwamen in handen van het ministerie van defensie. Tijdens het interbellum werd getracht om alle Duitse bunkers te inventariseren, met als doel om ze te behouden en in te schakelen in de verdediging van het land. Vooral de bunkers met schietgaten en observatiegleuven, evenals enkele *Unterstände* bleven voor het Belgisch leger interessant. Enkele gronden met bunkers werden opgekocht, terwijl met andere eigenaren overeenkomsten werden gesloten. Daar waar men in de jaren 1920 alle bunkers wilde behouden, stond men in de jaren 1930 aan enkele grondeigenaars de verwijdering toe van bunkers, die niet meer in het verdedigingsplan voor Antwerpen pasten. Vanaf 1934 werden de intervallen van de buitenste fortengordel gemoderniseerd en verder versterkt. Waar mogelijk werden de bestaande Duitse bunkers in de verdedigingslinie geïntegreerd en opnieuw uitgerust.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden de toegangen en andere openingen van vele bunkers op bevel van de Duitse bezetter dichtgemetseld, om te vermijden dat het lokale verzet of parachutisten de bunkers zouden gebruiken. Dit werd vaak uitgevoerd door lokale aannemers. Toen in oktober 1944 de beschieting van Antwerpen met Duitse V1's en V2's begon, maakten vele buurtbewoners de bunkers terug open om er te schuilen.

Zoals hoger reeds aangegeven, is het niet duidelijk in hoeverre men aan het begin van de oorlog bij de aanleg van loopgraven en bunkers in het kasteelpark gebruik kon maken van een reeds aanwezige padenstructuur of kunstmatig gemodelleerd reliëf. In de huidige parkaanleg zorgen de Duitse bunkers van de *Südabschnitt* in ieder geval voor reliëf. Enkele

³¹ Een plaataffuit is een plaat waarin de vuurmond van een kanon geplaatst kon worden. Deze plaataffuiten waren in de voormuur van de geschutsbunkers verankerd.

³² Koninklijk Legermuseum Brussel, Fonds 185, doos 952: *Nord I, 1. Regimentabschnitt, Bataillonsabschnitt I & II*, 1:2500.

³³ Ibidem.

³⁴ Gheyle W. & Bourgeois I. 2013, 89-92; Gils R. 2001, 27; Van Hollebeeke Y. 2013, 45-46.

Beschermingsdossier: Duitse bunkers 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog in kasteelpark 'Bel Air' in Willebroek (Blaasveld), monument

bunkers, meer bepaald de twee geschutsbunkers en de kleine observatiepost, liggen onder aarde, maar het is onduidelijk of deze ophogingen uit de Eerste Wereldoorlog dateren (35). De padenstructuur in het zuidelijk deel van het park, zoals nog te zien op hedendaagse topografische kaarten, is geënt op de aanwezige bunkers (36). Boven enkele onder aarde gebrachte bunkers loopt een pad. Er werd ook een bijkomende heuvel aangelegd, waar één van de zichtassen vanuit het kasteel naartoe leidde (37). Zodoende liggen er vier heuvels rond de vijver, waarvan drie aarden heuvels over een bunker zijn aangelegd.

1.3. Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken

Dit dossier betreft vijf Duitse bunkers, gelegen in een kasteelpark. Deze bunkers waren opgetrokken als onderdeel van een stelling met loopgraven. Deze loopgraven zijn niet meer zichtbaar op het terrein. De vier bunkers in het zuidelijk deel van het park, met name de twee geschutsbunkers en twee observatieposten, worden in dit dossier samen behandeld omdat ze deel uitmaakten van een gebogen loopgraaftracé, dat ten zuiden bijkomend was beschermd door draadversperringen. Op basis van loopgravenkaarten en de inplanting van deze vier bunkers, gevisualiseerd op het digitaal hoogtemodel, kan het gebogen tracé van de loopgraaf gevolgd worden. De kans op de aanwezigheid van waardevolle archeologische sporen langsheen en ten zuiden van deze loopgraaf, waar draadhindernissen waren opgetrokken, is reëel. De vijfde bunker, het manschappenonderkomen (type VI), werd in een rechte loopgraaf ingeplant, vlakbij het kasteel en wordt afzonderlijk afgebakend.

Bunker 1: Geschutsbunker (type VIII)

Bijna volledig onder aarde gebrachte bunker uit gewapend beton. Op basis van de afmetingen, de openingen in het dak en de twee gaten aan zuidwestelijke zijde van de bunker kan met zekerheid gesteld worden dat het een bunker van het type VIII betreft. Voor zover zichtbaar heeft de bunker een rechthoekige plattegrond van bij benadering 5,50 x 4,60 meter. Aan de zuidwestelijke zijde van het dak zitten twee ronde openingen. Bovenaan de muur aan zuidwestelijke zijde zitten twee gaten, waarin de bouten staken voor de verankering van de pantserplaat aan de binnenzijde van de bunker. Er zijn betonspatten zichtbaar, die aangebracht werden ter camouflage. Het betreft een type bunker met een rechthoekige plattegrond en met één L-vormige toegang aan een zijkant, die uitmondt in de enige bunkerkamer. In de voormuur van de bunker zit een schietopening voor het kanon, met ernaast een kleine, naar buiten toe versmallende kijkopening. De schietopening meet aan buitenzijde 100 x 55 cm, terwijl de kijkopening aan de buitenzijde 15 cm breed is. De plaataffuit van het kanon was bevestigd aan de binnenwand van de bunker. De schietopening kon aan de buitenzijde met een ijzeren plaat afgedekt worden.

Bunker 2: Artillerieobservatiepost (type XIV)

Halfondergrondse militaire constructie uit gewapend beton met een uitspringend deel centraal aan zuidoostelijke zijde. De bunker meet min of meer 6,9 x 3,4 meter. Het beton is gegoten tegen een houten bekisting. Het dak is gegoten op een plafond van gegolfde plaatijzers tussen ijzeren liggers en heeft een opvallend gebogen vorm. De randen van het dak en de hoeken aan voorzijde (oostelijke zijde) en zijkanten zijn afgerond. Op de betonnen achtergevel zijn betonspatten aangebracht (camouflage).

In het dak ter hoogte van het vooruitspringend deel aan zuidoostelijke zijde zit een pantserplaat met kleine gleuf, waarop later (deels) een betonlaag is aangebracht. Aan noordwestelijke zijde zit één toegang. Bij de deuropening zijn ijzeren elementen bewaard wellicht voor de ophanging van een deur. Via een L-vormige gang en een tweede deuropening, waar nog ijzeren deurelementen zijn bewaard, wordt de bunkerruimte

³⁵ Tijdens de oorlog werden de meeste bunkers grotendeels onder aarde gebracht zodat ze moeilijker zichtbaar waren.

³⁶ Zie CartoWeb, update 30/5/2017, publicatiedatum 6/10/2017, <http://www.ngi.be/NL/NL1-19-1.shtm>. De weergave van de padenstructuur op deze (en oudere) topografische kaarten stemt niet meer volledig overeen met de tracés op het terrein.

³⁷ Wellicht probeerde men hiermee een *trompe l'oeil* effect te bekomen, waarbij het zicht oneindig lijkt door te lopen. Aan de hand van een boor is ter plekke vastgesteld dat er onder deze heuvel geen bunker zit. De vier heuvels zijn duidelijk via het digitaal hoogtemodel: zie bijlage 5.2. Documentatie, Illustratie 4.

Beschermingsdossier: Duitse bunkers 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog in kasteelpark 'Bel Air' in Willebroek (Blaasveld), monument

bereikt. In de binnenmuren zitten verschillende openingen en nissen, waaronder een kachelnis met ernaast een kleine vierkante opening, evenals ijzeren elementen.

Bunker 3: Geschutsbunker (type VIII)

Grotendeels onder aarde gebrachte bunker uit gewapend beton met een rechthoekige plattegrond van bij benadering 5,50 x 4,60m. Het beton is gegoten tegen een houten bekisting. Het dak van de bunker is gegoten op gegolfde plaatijzers tussen ijzeren liggers. De hoeken en randen van de bunker zijn voor zover zichtbaar afgerond.

De toegang zit aan noordwestelijke zijde. Via een L-vormige gang en een deuropening, waar nog ijzeren elementen zijn bewaard, wordt de bunkerruimte bereikt. In de noordoostelijke muur zit een min of meer vierkante opening onder ijzeren balk. Deze opening versmalt naar buiten toe. Naast deze opening is een grote vierkante metalen plaataffuit tegen de muur bevestigd. Bij dit type bunker meet de schietopening aan de buitenzijde 100 x 55 cm, terwijl de kijkopening aan de buitenzijde 15 cm breed is.

In de binnenmuren zitten nog openingen en uitsparingen, waaronder een nis voor een kachel. In het plafond boven het schietgat en boven de observatieopening zit telkens één opening.

Bunker 4: Infanterieobservatiepost (type IX)

Bijna volledig onder aarde gebrachte bunker. Enkel de ronde opening in de pantserplaat is bovengronds waarneembaar. Via deze opening kan in de grotendeels met aarde opgevulde bunker gekeken worden.

Dit type betreft een bunker van ongeveer 4,9 x 3,15 meter, die aan de voorzijde uitspringt. Dergelijke bunker is opgetrokken uit gewapend beton, met een betonnen dak dat deels is gegoten op gegolfde plaatijzers, die tussen ijzeren profielen zijn geplaatst. Via een geknikte gang en een nieuwe deuropening wordt de kleine bunkerruimte bereikt. In het uitspringend deel van de bunker aan de voorzijde zit een pantserplaat in de opening in het plafond. De achterzijde van deze opening is schuin afgewerkt. De ijzeren platen die de ronde opening bovenaan deze pantserplaat konden dichtmaken, zijn open geschoven. In de achtermuur is bij dit type normaal gezien onder meer een nis voor een kachel met onderaan een ronde opening aanwezig.

Bunker 5: Manschappenonderkomen (type VI)

Halfondergrondse constructie uit gewapend beton met een uitspringend deel centraal aan zuidoostelijke zijde. Het beton is gegoten tegen een houten bekisting. Het dak van de constructie is gegoten op gegolfde plaatijzers, die tussen ijzeren liggers zijn geplaatst. De hoeken en randen aan de voorzijde zijn voor zover zichtbaar afgerond.

Tegen de achtergevel zijn betonspatten aangebracht. In deze gevel zitten twee toegangen. Via L-vormige gangen en een tweede deuropening, waar nog ijzeren elementen bewaard zijn, wordt de binnenruimte bereikt. Vrij centraal in de ruimte staan de restanten van een verticaal geplaatste ijzeren balk, die aan het plafond is ingewerkt (en wellicht ook in de vloer). In de muren zitten verschillende nissen. Opvallend zijn ook de bewaarde ijzeren elementen in de binnenmuren, onder meer voor bedrading. Doorheen de achtergevel zitten ronde openingen en een verticale, schuine gleuf.

Het is eigen aan bunkers dat er in de ondergrond onder en rond de bunker constructieve elementen of militaire infrastructuur bewaard zijn die rechtstreeks verband houden met de bunker, zoals vloerplaten, waterafvoersystemen of bekabeling.

1.4. Fysieke toestand van het onroerend goed

De fysieke toestand van het onroerend goed waarvoor dit beschermingsdossier wordt opgemaakt, is vastgesteld tijdens plaatsbezoeken op 22 maart 2017, 14 juni 2017 en 11 oktober 2017. De fysieke toestand is op dat moment fotografisch gedocumenteerd. Deze registratie is als bijlage bij het ministerieel besluit gevoegd en geeft een beeld van de toestand van het onroerend goed op het moment van de bescherming.

Beschermingsdossier: Duitse bunkers 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog in kasteelpark 'Bel Air' in Willebroek (Blaasveld), monument

De betonnen verdedigingswerken bevinden zich in een vrij goede toestand voor betonnen militaire constructies van honderd jaar oud.

Een aantal bunkers is onder aarde gebracht. Het is onduidelijk of deze ophogingen dateren uit de Eerste Wereldoorlog of nadien werden aangebracht, als onderdeel van de parkaanleg. Twee bunkers, met name de infanterieobservatiepost en één geschutsbunker, zijn hierdoor niet toegankelijk. De andere bunkers zijn ingericht als vleermuizenschuilplaats. Hiertoe zijn een aantal aanpassingen aan de bunkers gebeurd, waaronder het inbrengen van deuren met invlieggleuf. De pantserkoepel bij de artillerieobservatiepost is aan de binnenzijde niet meer zichtbaar, omdat er een cementlaag op aangebracht is. Andere openingen zijn dichtgemetseld. IJzeren onderdelen lijden onder corrosie.

De bunkers liggen in een park, tussen en onder struiken en bomen.

2. EVALUEREND GEDEELTE

2.1. Evaluatie van de erfgoedwaarden

2.1.1. Historische waarde

De bunkers hebben een belangrijke historische waarde als Duitse militaire verdedigingswerken die tijdens de Eerste Wereldoorlog werden opgetrokken als onderdeel van de *Südabschnitt*. Met deze stelling, die een onderdeel vormde van de *Stellung Antwerpen*, hoopte de Duitse bezetter meer bepaald de strategisch belangrijke *Kaiserliche Festung Antwerpen* met zijn haven aan zuidwestelijke zijde te kunnen verdedigen. Deze Duitse verdedigingslinie werd in 1916-1917 aangelegd op de buitenste fortengordel rond Antwerpen, die aan het begin van de Eerste Wereldoorlog als Belgische hoofdweerstandstelling was ingericht. Bij de aanleg van de *Südabschnitt* werd maximaal gebruikt gemaakt van inundatiezones en van de reeds aanwezige Belgische veldversterkingen, bunkers, forten en schansen.

De **historische contextwaarde** is belangrijk. In het kasteelpark legde het Belgisch leger aan het begin van de oorlog veldversterkingen aan, die deel uitmaakten van een bruggenhoofd, dat tussen de Heindonkinundatie en het kanaal van Willebroek werd uitgebouwd. Het tracé van de Belgische loopgraven, met een gebogen en een aansluitend recht verloop, werd door de Duitsers overgenomen en verder uitgebouwd. De vier bunkers in het zuidelijke deel van het park, twee geschutsbunkers en twee observatieposten, werden in het gebogen deel van de stelling gepositioneerd, zodat de twee geschutsbunkers elk een verschillend schootsveld hadden en de twee observatieposten optimaal konden worden ingeplant. Het manschappenonderkomen was dan weer gepositioneerd dichtbij het kasteel, zodat militairen die in het kasteel vertoefden, snel konden schuilen in de betonnen constructie. De vijf bunkers hebben een grote **ensemblewaarde**, aangezien ze allen deel uitmaakten van de versterkingen die op het bruggenhoofd Blaasveld werden opgetrokken en vandaag deel uitmaken van hetzelfde park.

2.1.2. Architecturale waarde

De bunkers van de *Südabschnitt* waren opgetrokken onder leiding van de *Kaiserliche Fortifikation Antwerpen* op basis van standaardontwerpen, die ook elders in de *Stellung Antwerpen* werden toegepast. Door het gebruik van standaardontwerpen hoopte de Duitse legerleiding de bunkers sneller en efficiënter te laten optrekken.

Het betreft meer bepaald een interessant **ensemble** van vier verschillende types, met name een manschappenonderkomen, een observatiepost ten behoeve van de infanterie, een artillerieobservatiepost en twee geschutsbunkers. Vooral de aanwezigheid van een koppel geschutsbunkers is **zeldzaam** voor de *Stellung Antwerpen* en meer specifiek voor de *Südabschnitt*. Deze geschutsbunkers werden doorgaans per twee opgericht, elk met een verschillend schootsveld en waren bedoeld voor Belgische 7,5 cm kanonnen op plaataffuit. Bij minimum één geschutsbunker is deze plaataffuit bewaard, wat de **authenticiteit** in belangrijke mate verhoogt.

De aanwezigheid van twee verschillende types observatieposten, met name een kleiner type voor een infanteriewaarnemer en een groter type voor een artilleriewaarnemer, is

Beschermingsdossier: Duitse bunkers 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog in kasteelpark 'Bel Air' in Willebroek (Blaasveld), monument

eveneens opmerkelijk voor de *Südabschnitt*. De infanteriewaarnemer was verantwoordelijk voor de coördinatie van de infanterievuren, de artilleriewaarnemer voor de coördinatie van de artillerievuren. Een artillerieobservatiepost werd minder frequent opgetrokken dan een observatiepost ten behoeve van de infanterie. Bij beide observatieposten is de gebogen pantserplaat bewaard.

Andere **authentieke** elementen zijn onder meer de betonspatten die werden aangebracht op die delen van de bunkers, die niet onder aarde werden gebracht. Zodoende waren de bunkers moeilijker zichtbaar vanuit de lucht.

2.1.3. Archeologische waarde

Op basis van loopgravenkaarten en de inplanting van de bunkers, zichtbaar gemaakt via het digitaal hoogtemodel, is het gebogen tracé duidelijk van de loopgraaf waarin de twee geschutsbunkers en de twee observatieposten waren opgetrokken. De kans is groot dat de ondergrond nog waardevolle sporen bevat, die meer inzicht kunnen verschaffen in de wijze waarop deze loopgraaf was uitgebouwd. Ook de zone ten zuiden van de loopgraaf, waar draadversperringen waren aangelegd, kan archeologisch waardevol zijn. De ondergrond kan met andere woorden archeologisch onderzoekspotentieel herbergen die duidelijkheid verschaft over de opbouw van de stelling, de bodem van de loopgraven en de vondsten die er kunnen voorkomen.

2.1.4. Technische waarde

De bunkers hebben een technische waarde als betonnen constructies, die specifiek voor militaire doeleinden werden opgetrokken. Deze betonnen constructies met hun bouwtechnische kenmerken van zowel bovengrondse als ondergrondse aard, getuigen van het belang en de evolutie van de betonbouw in de stellingenoorlog, die de Eerste Wereldoorlog geworden was. Nooit eerder werden zo massaal betonnen verdedigingsconstructies opgetrokken als tijdens de Eerste Wereldoorlog. Daar waar er in de eerste oorlogsjaren werd geïmproviseerd en geëxperimenteerd met allerlei types en toegepaste technieken in de betonbouw, evolueerde men geleidelijk naar zo sterk en efficiënt mogelijk uitgedokterde standaardontwerpen, die in sommige gevallen voor meerdere doelen konden gebruikt worden. Deze doorgedreven standaardisatie, zoals toegepast in de *Stellung Antwerpen* en hier specifiek in de *Südabschnitt*, zou tijdens het interbellum en de Tweede Wereldoorlog verdergezet worden bij de uitbouw van heuse bunkerstellingen, met bunkers die tot in het kleinste detail waren gestandaardiseerd.

2.1.5. Culturele waarde

De bunkers hebben een culturele waarde als materiële getuigen van de *Grooten Oorlog*, die Vlaanderen jarenlang in zijn greep hield en het leven van ontelbaar veel mensen ingrijpend tekende of volledig verwoestte. De Eerste Wereldoorlog was een internationale gebeurtenis bij uitstek, waarbij het gros van Vlaanderen door een vijandelijke mogendheid werd bezet. De herinnering aan de Eerste Wereldoorlog kent nog steeds een breed maatschappelijk en internationaal draagvlak.

2.2. Motivering van het type bescherming

De Duitse bunkers 'Südabschnitt' bij het Fort Breendonk in Willebroek worden beschermd als monument. Het Onroerenderfgoeddecreet definieert een monument als volgt: "een onroerend goed, werk van de mens of van de natuur of van beide samen, met inbegrip van de cultuurgoederen die er integrerend deel van uitmaken, inzonderheid de bijhorende uitrusting en de decoratieve elementen van algemene belang wegens de erfgoedwaarde(n)."

De bunkers zijn onroerende goederen, opgetrokken door de mens die omwille van de erfgoedwaarden en erfgoedkenmerken van algemeen belang zijn.

Beschermingsdossier: Duitse bunkers 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog in kasteelpark 'Bel Air' in Willebroek (Blaasveld), monument

2.3. Motivering van de afbakening van de bescherming

De afbakening van het beschermd onroerend goed is opgenomen op het plan dat als bijlage bij het ministerieel besluit is gevoegd. Alle kadastrale percelen gevat door de bescherming zijn opgenomen in artikel 1 van het ministerieel besluit.

In dit beschermingsvoorstel worden de betonnen verdedigingsconstructies ter bescherming voorgesteld. De vier bunkers in het zuidelijk deel van het park worden samen afgebakend, zodat het gebogen verloop van de stelling mee gevat is in de bescherming, evenals de zone ten zuiden van dit loopgraaft, waar draadversperringen waren opgetrokken. De afbakening wordt bekomen door een combinatie van het digitaal hoogtemodel en het Grootchalig Referentie Bestand (GRB) (38). Aan noordelijke zijde wordt de zone meer bepaald afgebakend langs de rand van de waterpartij. Aan westelijke zijde volgt de afbakening de perceelsgrens (die paalt aan de Zwarte Beek), tot aan het zuidelijk puntje van het perceel, om vervolgens noordwaarts de oostelijke perceelsgrens te volgen. De heuvel ter hoogte van de observatiepost voor de infanterie (type IX) wordt mee in de afbakening opgenomen, waardoor de afbakening uitstulpt op het naburige perceel. Het manschappenonderkomen dichtbij het kasteel wordt afzonderlijk afgebakend. Rond dit manschappenonderkomen wordt een bijkomende perimeter van minimum twee meter mee afgebakend, zodat uitstekende betonnen fundamentplaten, waterafvoersystemen of andere elementen die integraal deel uitmaken van de betonnen verdedigingswerken maar niet bovengronds waarneembaar zijn, mee opgenomen zijn in de bescherming.

2.4. Juridische toestand

2.4.1. Onroerend Erfgoed:

Op het omgevingsplan in bijlage bij dit dossier zijn de beschermingen opgenomen die in de buurt liggen van het onroerend goed waar dit dossier over gaat.

De bunkers zijn opgenomen in de wetenschappelijke inventaris van het bouwkundig erfgoed, te raadplegen via <https://inventaris.onroenderfgoed.be>.

Bunker 1: geschutsbunker (type VIII) heeft ID-nummer 305284

Bunker 2: artillerieobservatiepost (type XIV) heeft ID-nummer 305285

Bunker 3: geschutsbunker (type VIII) heeft ID-nummer 305286

Bunker 4: observatiepost (type IX) heeft ID-nummer 305287

Bunker 5: manschappenonderkomen (type VI) heeft ID-nummer 305288

De bunkers maken deel uit van het bouwkundig geheel 'Duitse bunkerlinie Südabschnitt', met ID-nummer 305290.

2.4.2. Ruimtelijke Ordening:

De bunkers liggen volgens het Gewestplan in parkgebied.

3. BEHEERSVISIE

3.1. Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed

In het beschermingsbesluit zijn beheersdoelstellingen opgenomen. Je vindt die terug onder artikel 3 van het besluit. De beheersdoelstellingen moeten de zakelijkrechthouders (eigenaars, erfpachthouders, opstalhouders en leasinggevers) en gebruikers op weg helpen om de erfgoedwaarden maximaal in stand te houden of te verbeteren. Ze hebben de optimale verwezenlijking van de erfgoedwaarden voor ogen.

³⁸ Zie bijlage 5.2. Documentatie, Illustratie 7.

Beschermingsdossier: Duitse bunkers 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog in kasteelpark 'Bel Air' in Willebroek (Blaasveld), monument

Ze geven richting aan of vormen een kader voor toekomstig beheer van het beschermd onroerend goed. Zakelijkrechthouders en gebruikers dienen rekening te houden met deze beheersdoelstellingen als ze werken wensen uit te voeren aan het beschermd goed. Ook de overheid houdt met deze doelstellingen rekening als ze over deze werken advies moet geven of als ze toelating moet geven voor die werken.

De beheersdoelstellingen spelen in op de erfgoedwaarden, erfgoedelementen en erfgoedkenmerken opgenomen in artikel 2 van het beschermingsbesluit.

3.2. Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed

Voor elk beschermd onroerend goed geldt het actief en passief behoudsbeginsel. Dit betekent dat de zakelijkrechthouders en gebruikers het beschermd goed in goede staat moeten houden door de nodige instandhoudings-, beveiligings-, beheers-, herstellings- en onderhoudswerken uit te voeren en dat het verboden is om een beschermd onroerend goed te ontsieren, te beschadigen, te vernielen of de erfgoedwaarden er van aan te tasten. Het betekent ook dat een zakelijkrechthouder en gebruiker verplicht is het beschermd onroerend goed als een goed huisvader te beheren en het dus niet te verwaarlozen. Alle voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van het beschermd onroerend goed die van toepassing zijn op het beschermd goed zijn opgenomen in artikel 4 van het beschermingsbesluit.

In het Onroerenderfgoeddecreet en Onroerenderfgoedbesluit zijn een aantal algemene voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van beschermd onroerend erfgoed opgenomen. Dat zijn deze:

- het goed als een goede huisvader beheren en de nodige voorzorgsmaatregelen nemen tegen schade ten gevolge van brand, blikseminslag, diefstal, vandalisme, wind of water;
- de toestand van het goed regelmatig controleren;
- regulier onderhoud uitoefenen;
- onmiddellijk passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen nemen in geval van nood.

3.3. Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed

Voor sommige werken aan het beschermd onroerend goed moet een toelating worden gevraagd. Sommige werken kunnen namelijk een negatief effect hebben op de erfgoedwaarden. Voor alle werken die stedenbouwkundig vergunningsplichtig zijn, of waarvoor een verkavelingsvergunning, milieuvergunning of natuurvergunning nodig is vraagt de vergunningverlener (de gemeente of de Vlaamse overheid) advies aan het agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse overheid.

Voor een aantal werken die niet vergunningsplichtig zijn, moeten de zakelijkrechthouders en gebruikers, voorafgaand aan de uitvoering van de werken, toelating vragen aan het agentschap Onroerend Erfgoed of aan de erkende Onroerenderfgoedgemeente. Een overzicht van alle erkende onroerenderfgoedgemeenten is te vinden op www.onroerenderfgoed.be.

De werken waarvoor u toelating moet vragen zijn opgesomd in artikel 5 van het beschermingsbesluit.

4. BRONNEN

- Archief Onroerend Erfgoed Antwerpen, doos 1: Inventaris Bouwkundig Erfgoed – Willebroek: LEJON H., onuitgegeven document, 6/2/1995.
- Kadasterarchief Antwerpen, Mutatieschetsen en bijhorende mutatiestatuten Willebroek, afdeling IV (Blaasveld), 1975/11, 1931/10, 1928/5, 1921-22/8, 1910/2, 1903/1, 1898/5, 1865/10.

Beschermingsdossier: Duitse bunkers 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog in kasteelpark 'Bel Air' in Willebroek (Blaasveld), monument

- Koninklijk Legermuseum Brussel, Fonds 185, doos 952: Duitse loopgravenkaart *Südabschnitt. Übersichtsplan* 1:25.000, s.d.; Belgisch plan *Position fortifiée d'Anvers. 3ème Secteur. Feuille n° III*, 1:25.000, s.d. (blauwdruk); Duitse loopgravenkaart *Nord I, 1. Regimentabschnitt, Bataillonsabschnitt I & II*, 1:2500; Fonds ex-CDH, 4679: E.M.G.A. Section D, Position Fortifiée d'Anvers. *Organisation du 4e Secteur, Copie du travail fait par le C. Ct. Van Yperzeele en 1920* met bijhorende plannetjes; Fonds QGT 570/4: *Abris-betonnés 13e section. Commune de Blaesveld*, s.d.
- Topografische kaart van België, blad 23/3, tweede (1892) en derde (1930) editie, Militair Cartografisch Instituut, schaal 1:20.000.
- ARREN P. 2003: *Van kasteel naar kasteel*. Volume 10, Kapellen.
- GILS R. s.d.: Typeplans Duitse bunkers uit 1917 te Antwerpen, *Vesting*, Antwerpen.
- GILS R. 2001: *Vesting Antwerpen. Deel IV. Bunkers en bunkerstellingen (1914-1945)*, België onder de wapens 19, Erpe.
- GILS R. 2006: *Een gordel van beton. De Antwerpse pantserforten*, Erfgoedgids, Antwerpen.
- LEGROUX B. 2005: *Fort Breendonk. Bouw en militair concept 1906-1914*, Puurs.
- VAN RIET M. 2004: *Klein-Brabant in oorlog: de forten Breendonk, Liezele en Bornem in 2014*, Puurs.
- DECOODT H. 2017: *Bunkers van de 'Stellung Antwerpen' en de 'Turnhoutkanalstellung' (Eerste Wereldoorlog)*, onuitgegeven criterianota, agentschap onroerend erfgoed.
- GHEYLE W., STICHELBAUT B. & BOURGEOIS J. 2016: *Fortengordels rond Antwerpen. LiDAR-beelden en unieke Duitse WOII-luchtfoto's. Inventarisatie en visualisatie van bewaarde relictten*, onuitgegeven studie Universiteit Gent, Vakgroep archeologie in opdracht van Provincie Antwerpen, Dienst Erfgoed.
- VAN HOLLEBEEKE Y., BOURGEOIS J. & STICHELBAUT B. 2013: *Inventarisatie van bovengronds bewaarde WO I-relictten van de Antwerpse Südabschnitt (Klein-Brabant tot kanaal Schoten-Turnhout)*, onuitgegeven studie Universiteit Gent, Vakgroep archeologie in opdracht van Provincie Antwerpen, Dienst Erfgoed.
- <http://www.fortliezele.be> (geraadpleegd op 18/12/2017).
- <http://www.breendonk.be> (geraadpleegd op 10 oktober 2017).
- S.N., *Willebroek. Park Bel-Air. Beheerplan. Ontwerpversie mei 2011* [online], <http://www.willebroek.be> (geraadpleegd op 7/2/2018).
- S.N., *Blaasveld tijdens "De Grote Oorlog"* [online], <http://www.willebroek.be/nl/775/content/4465/blaasveld-tijdens-de-grote-oorlog.html> (geraadpleegd op 7 februari 2018).
- *Cartoweb*, update 30/5/2017, publicatiedatum 6/10/2017 [online], <http://www.ngi.be/NL/NL1-19-1.shtm> (geraadpleegd op 7/2/2018).
- DECOODT H. 2017: *Duitse bunkerlinie Südabschnitt* [online], <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/305290> (geraadpleegd op 10 oktober 2017).

5. BIJLAGEN BIJ HET INHOUDELIJK DOSSIER

5.1. Omgevingsplan bij de bescherming

Afzonderlijk document.

5.2. Fotobijlage

De fotobijlage bij het ministerieel besluit bevat alle relevante foto's voor dit dossier. Er is geen afzonderlijke fotobijlage bij het dossier gevoegd.

Beschermingsdossier: Duitse bunkers 'Südabschnitt' uit de Eerste Wereldoorlog in kasteelpark 'Bel Air' in Willebroek (Blaasveld), monument

5.3. Documentatie

De documentatie bij het inhoudelijk beschermingsdossier bevat bijkomend materiaal zoals kaarten, postkaarten, archieffoto's, bouwplannen, kadastermutaties, hoogtemodellen, e.d. dat het dossier verder onderbouwt of illustreert.

5.4. Criterianota

Afzonderlijk document.